

Anahatlarıyla Cahiliye Toplumunda Savaş Sebepleri

An Outline of the Reasons for War in the Jahiliyyah Society

CAFER ACAR*

Öz: Bu makalede, Hz. Peygamber'in Risaleti öncesinde Arap Yarımadasında yaşayan ve Hz. Peygamber'in davetine öncelikle muhatap olan toplumun savaş algısı ele alınmıştır. Risalet dönemini bu yönüyle kapsayıcı bir şekilde anlamak, Cahiliye toplumunu anlamak ile mümkündür. Ülkemizde Cahiliye döneminin savaşlar açısından durumu, yeterince çalışılmadığından makale konusu olarak tercih edilmiştir. Savaşlar arasındaki ortak noktalardan ziyade farklılıklar dikkate alınarak ele alınmaya çalışılmıştır. Sonuçta bu dönem savaşlarının iktisadi faktörlerden, geleneklerin yönlendirdiği bireysel ve toplumsal faktörlere kadar çok yönlü sosyo-ekonomik özelliklere sahip olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cahiliye, Eyyamü'l-Arab, savaş, cihad, kıtal, ganimet.

Abstract: The present article investigates the war perception of the people who lived in the Arabian Peninsula before the Prophet Muhammad's prophethood and therefore were the primary addressee of the Prophet's message. A thorough and detailed understanding of the prophethood era from this perspective will only be possible by looking at the Jahilliyah society as well. The circumstances of the Jahilliyah period have not yet been adequately studied in Turkish academia, which is the reason that the present study is concerned with this topic. The issue has been dealt in terms of the differences rather than the similarities among the wars. As a result, it has been concluded that the wars during this period had a variety of socio-economic aspects ranging from economic to personal and social factors that were shaped by customs.

Keywords: Jahilliyah, Days of the Arabs, war, struggle, fight, booty.

* Yrd. Doç. Dr. | Gaziosmanpařa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Giriş

Hız. Peygamber'i ve onun mücadelesini anlamamanın olmazsa olmazlarından biri, muhatap olduğu ve davetini duyurduğu toplumun tarihini ve kültürünü tanımaktır. Siyer içinde geniş bir alanı teşkil eden gazve ve seriyyelerin anlaşılması da, Cahiliye döneminin savaşlar açısından anlaşılmasıyla mümkündür. Hız. Peygamber'in nasıl bir toplumla muhatap olduğunu, bu toplumun neleri savaş sebebi olarak gördüğünü bilmek ve tepkisinin sınırlarını farketmek, bu algının Müslümanları nasıl etkilediğini anlamamıza yardımcı olacaktır.

Çok sayıda savaşın nedeni; ana başlıklardan farklılıkları göz önünde bulundurularak ara başlıklara indirgenmiş ve sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Cahiliye dönemi savaşlarındaki temel saikler, sosyo-ekonomik ve kültürel sebepler başlığı altında toplanabilir. Ancak bu üst başlığın altında, yaşam alanlarındaki darlık, savunma, ganimet, intikam, gelenek ve göreneklerin ihlâli gibi sebepler sıralanabilir. Bu olgular, aynı zamanda Hız. Peygamber'le savaşa tutuşmanın, onunla mücadele etmenin Cahiliye toplumu açısından sebeplerine de işaret etmektedir.

1. Tarihî, Kültürel Çerçevesiyle Cahiliye Toplumu ve Savaş

1.1. Cahiliye Kavramı ve Tarihî-Coğrafi Çerçevesi

Arapça "chl" kökünden türetilmiş olan bu kelime, eski sözlüklerde "hilm" in karşıtı ve "bilgisizlik" anlamında kullanılmıştır.¹ Tarihsel olarak risalet dönemine ait bir kavram² olup Arap toplumunun yaşam tarzına işaret etmektedir.³ Bu boyutuyla kavram, Kur'an'ın "Cahiliye" kelimesini kullanımı ile uyumludur.⁴ Cahiliye dönemi denilince, genelde kavramın hangi zaman aralığını kapsadığı ve kavramın geçerli olduğu coğrafi sınırlar tartışılmıştır.⁵ Cahiliye kavramının, tarihsel olarak risaletten geriye 150 yıllık bir zaman dilimini kapsadığı söylenmektedir.⁶

¹ İbn Manzur, Cemalüddin Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Daru'l-Mearif, Kahire 1979, "Cehl" md.

² Abdurrahman, Afife, *eş-Şiru ve Eyyamü'l-Arab fi'l-Asri'l-Cahili*, Daru'l-Endelüs, Beyrut 1984. s. 15.

³ Fayda, Mustafa, "Cahiliyye", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 17.

⁴ Âli İmrân, 3/154; el-Maide 5/50; el-Ahzab 33/33; el-Fetih 48/26.

⁵ Acar, "Cafer, Cahiliyede ve Risalet Döneminde Savaş Olgusu" Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1997. s. 22-24.

⁶ Âlûsî, Ebu'l-Meâli Cemalüddin Mahmud Şükrî b. Abdullah b. Mahmud, *Bulûğü'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâl'l-Arab*, thk. Muhammed Bahce Eseri, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut

Coğrafi olarak ise Arap toplumunun yaşam alanı olan Hicaz Yarımadası ve Hicaz'ın ilişkili olduğu coğrafya ile sınırlandırılabilir.⁷

1.2. Cahiliye ve Eyyamü'l-Arab

Cahiliye toplumunda “savaş” denilince bilinmesi gereken bir diğer kavram da “Eyyamü'l-Arab”tır. “Arap Günleri” şeklinde tercüme edilebilecek bu kavram, İslâm öncesi dönemde Arapların kendi aralarındaki ve diğer toplumlarla yapmış oldukları savaşlara verilen bir ad olmuştur.⁸ Söz konusu dönemde meydana gelen savaşların birebir isimleri ise yapıldıkları yer veya bu savaşlarda meydana gelen önemli olaylara nispetle verilmiştir.

1.3. Cahiliye Toplumunda Askeri-Sosyal Yapının Ana Unsurları

Cahiliye toplumunun temel yapı taşı kabiledir. Kabile, aynı kan bağı ile bağlı kişilerin oluşturduğu, erkek soyundan olanlarla teşekkül etmektedir. Ayrıca anlaşmalar yoluyla kabileye dahil olan üyeler de vardır.⁹ Kabileler kişilerin toplumsal statüsünün belirlenmesinde etkilidir. Örneğin, Kureyş kabilesine mensup olmak, kişiye daha güçlü bir korunma ve emniyet sağlamaktaydı.¹⁰ Kabileyi saygın kılan, onun askeri gücüydü. Bu güç sayesinde, kabile mensupları saygınlıklarını ve emniyetlerini temin edebiliyorlardı. Dolayısıyla toplumda statü olarak yüksek mevkide olanlar savaşçılardı. Kabile bireyleri hürler, kölelikten kurtulanlar (mevlâ) ve kölelerden oluşmaktaydı.

Kabileler bedevî (göçebe) ve hadarî (yerleşik) olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Bedevî savaşları çoğunlukla çapulculuk tarzında olurken, hadarî kabileler daha yerleşik sebeplerle savaşmaktaydı.¹¹ Kabilelerde çok kurallı olmasa da avam ve eşraf gibi bir sınıflandırmanın varlığı

ty. I,15; Zeydan, Corci, *Tarihu Adabi'l-Arabiyye*, Daru'l-Hilal, Mısır 1957, I, 29; Macid, Abdülmün'im, *Tarihu's-Siyasiyyi li'd-Devleti'l-Arabiyye*, Mektebetü Encelu'l-Mısriyye, Kahire 1967, s.44; İbrahim, Mustafa, *Mecelletü'r-Risale*, sayı: 919, February, 1951, s.215; Abdurrahman, 14.

⁷ Hemedani, Hasan b. Ahmed b. Yakub, *Sıfatu Cezireti'l-Arab*, thk. M. Ali Ekva, Riyad 1974, s. 47; İstahri, Ebü İshak İbrahim b. Muhammed b. el-Faris, *Mesâlikü'l-Memâlik*, Leiden, 1967, s.14; Abdurrahman, 13.

⁸ Kapan, M. Ali, , “Eyyamü'l-Arab”, *DİA*, İst. 1995, XII, 14-15; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, “Yevm” md.; Bakka, 309; Cündî, Ali, *Tarihu'l-Edebi'l-Cahili*, Mektebetü Encelu'l-Mısriyye, Kahire 1964, s. 26-8.

⁹ Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay. Ankara 2003, 35 ; Avcı, Casim - Şentürk, Recep, “Kabile”, *DİA*, İst. 2001, XXIV, 32; Çağatay, Neşet, *İslâm Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay. s. 100.

¹⁰ Çağatay, Neşet, *İslâm Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay. s. 100.

¹¹ Avn, Abdürrauf, *Fennü'l-Harb fi Sadri'l-İslâm, Darü'l-Maarif*, yy. 1961, 33-4.

ği kabul edilebilir. Şairler, kahinler ve zenginler eşraftan, fakirler ve mevla olanlar ise avamdan sayılmaktaydı.¹²

Cahiliye döneminde savaş kararı, kabile tarafından alınırdu. Kabileyi genel olarak ilgilendiren hususlar ve kabile ileri gelenlerine yönelik her türlü aleyhte hareket, rahatlıkla savaşları başlatabilmekteydi. Nüfus artışı, kişiler ya da kabileler arası anlaşmazlıklar savaş şartlarının oluşumunda potansiyel tehlike oluşturabilmekteydi. Bugün olduğu gibi cahiliye döneminde de sürekli bir savaş hali mevcuttu. Bu durumdan ticarî hayatın en az düzeyde etkilenmesi için bazı formüller bile geliştirilmişti. Örneğin gelenekte haram aylarda savaşın yasak olması ve bu aylarda yapılan savaşlara tezyif için fîcar savaşları denilmesi bu bağlamda değerlendirilebilir.¹³ Çarşı ve pazarların kurulduğu, panayır zamanlarında silah kuşanılmamasına ve kabileler arası savaşa neden olabilecek davranışlardan uzak durulmasına dikkat edilmekteydi.¹⁴ Anlaşmalar ve evlilikler yoluyla düşmanca ilişkilerin yumuşatılması yoluna gidilmekteydi.¹⁵

Zorlu doğal şartlar içindeki kabile yaşantısının, bireylerin psikolojik dünyasını da bir şekilde etkilemiş olduğunu söylemek gerekir. Çöl hayatı, hareketli ve silahlı olmayı zorunlu kılmaktadır.¹⁶ Bu dönemde bireysellikle beraber kabileye mensubiyetin sorumluluklarının da farkında olan bir bedevi psikolojisi söz konusudur. Cahiliye toplumunun hemen her kesiminde bu psikolojinin etkilerini görmek mümkündür. Ancak aşırı bireyselliğe kesinlikle müsaade edilmediğini, aksi davranışlar için cezaların gündeme gelebildiğini belirtmek yerinde olacaktır.¹⁷

Kabile içi dayanışma ve var olma bilinci, “asabiyet” kavramı ile ifade edilmektedir. Asabiyetin kabile açısından rolünü en güzel anlatan, cahiliye şairlerinden Cündeb b. el-Anbâr et-Temimî'ye atfedilen şu sözdür: “Kardeşine ister zalim ister mazlum olsun yardım et.”¹⁸ Yine Asla' b.

¹² Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, 39.

¹³ Abdurrahman, 49-50.

¹⁴ İsfahânî, *el-Ağânî*, XXII, 66; Abdurrahman, 50.

¹⁵ İbn Hişam, I,381; Nüveyri, Ebu'l-Abbas Şihabüddin, *Nihâyetü'l- Ereb fi Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab*, Kahire 1955, s. 463; Dayf, Şevki, *el-Asru'l-Câhili*, Daru'l-Mearif, Mısır 1965, s.58; Abdurrahman, 51.

¹⁶ Hittî, Philph, *Tarihu'l-Arabi'l-Mutavvel*, Darü'l-Keşşaf, Beyrut 1965, I,32.

¹⁷ Abdurrahman, 68.

¹⁸ Ebû'l Fadl Ahmed b. Muhammed en-Neysabûrî (518), *Mecmeu'l-Emsâl*, Mektebetü Daru'l-Hayat, Beyrut 1961, s. 683; Ateş, Ahmed, “Asabiye”, *IA*, Eskişehir 1997, II, 435;

Abdullah'ın “Kardeşim bir topluluğa karşı haksızlık yapınca ben ona yardım etmeyeceksem, haksızlığa uğrayınca da yardım etmem”¹⁹ mealindeki sözleri” asabiyyet kavramını ifade etmek bakımından dikkat çekicidir.

Asabiyyet, kabile içi dayanışmayı ifade eden bir hayat kuralıdır.²⁰ Bu kurala uymak her kabile üyesinin görevidir. Bu kuralların gereğini yerine getirmeyenler kabileden ihrac edilme gibi durumlarla karşılaşabilmekteydi.²¹ İhrac edilen kişiler başka kabilelere katılıp o kabileler adına savaşlara iştirak edebilmekteydi. Bu kişiler eski ve yeni kabilesi arasında vuku bulabilecek savaşlarda görev almayı reddedebilmekteydi.²² Kısacası her şeye rağmen kabile çıkarı her türlü dostluğun ve irtibatın üzerinde tutulmaktaydı.

Cahiliye döneminde Arap toplumu, birey, kabile ve nihaî noktada Arap kavramına sahip çıkan bir asabiyyet sahibidir. Evs ve Hazrec arasındaki Buas harbinde, savaş sonrası esirlerin öldürülmesi; “Kardeşlerinizi öldürmeyin! Onların komşuluğu Seâlib'ten iyidir.” anlayışı ile yasaklanmıştır.²³ Cahiliye toplumu saldırgan bir karaktere sahip olup ve her an savaşa hazır olmak durumundaydılar. Çünkü cahiliye toplumu için saldırmak ya da saldırıya maruz kalmak ihtimali vardı. Züheyr b. Sulma'nın sözleri manidardır. “Kim zulmetmez ise zulme uğrar.”²⁴ Dolayısıyla burada zaman zaman adil olanın kınanıp saldırgan ve gâsıp olanın övüldüğü bir yapıdan bahsetmek mümkündür. Bununla birlikte cahiliye toplumunda “haksız savaş” kavramı da mevcuttur. Örneğin, Haşim b. Hermele hakkında “O suçluyu da suçsuzu da öldürür” denil-

Abdurrahman, 39.

¹⁹ Ebû Mehasin eş-Şeybî, *Timsâlü'l-Emsâl*, nşr. Esad Zübyân, Beyrut 1402, I, 325; krş. Çağrıcı, Mustafa, “Asabiyyet” *DİA*, İst. 1991, III, 453; krş. İbn Haldun, Abdurrahman, (1332/1406), *Mukaddime*, Trk. Trc. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay. İst. 1991, s. 138; Abdurrahman, 38.

²⁰ Tarafa b. el-Abd, “Muallaka” *Yedi Askı*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2004, s. 47.

²¹ İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasan İzzettin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed eş-Şeyban el-Cezerî (Ö: 630 H.) *el-Kâmil fi't-Tarih*, Trk.Trç. Abdullah Köşe (I.Cilt), İstanbul 1989, I,565; Taberî, Ebû Cafer (ö. 307) *Millletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Trk. Trc. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, MEB Yay. İst. 1991, II,748; krş. Halif, Yusuf, *Şuarâü's-Saalik fi'l-Asri'l-Cahilî*, Daru'l-Mearif, Kahire 1959, s. 174.

²² İsfahânî, Ebu'l-Ferec, *Kitabü'l-Ağani*, Darü's-Sader, Beyrut 2004, XVIII, 134; Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ, *en-Nekâiz*, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1905, I, 471.

²³ Abdurrahman, 154.

²⁴ İbn Hişam, I, 145-146; Cündî, Ali, *Şi'ru'l-Harb fi'l-Asri'l-Cahilî*, Darü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1966, 21-22.

miştir.²⁵ Bu ifade, suçlu ve suçsuz kavramlarının bedevinin zihin dünyasındaki varlığına işaret eder.

Cahiliye dönemi savaşlarının, esir ve ganimet gibi unsurları vardı. Esir, savaşçılar için iyi bir gelir ve gurur kaynağıydı. Esir alınan kişilerin perçeminden bir parça kesmek bu anlamda kullanılan bir yöntemdi.²⁶ Burada asıl önemli olan ise elde edilen gelirdi. Bir esir için iki yüz (200) hatta bin (1000) deveye kadar bedellerin alınabilmesi, esirin ne anlama geldiği hususunda bize bir fikir verebilir.²⁷ Ancak bazen kin ve nefret fidye ile dindirilemeyecek kadar yoğun olabilmekte ve bu uğurda fidye bile kabul edilmemektedir.²⁸ Kadın esirler hizmetçi olarak kullanıldığı gibi bazen esirin ailesine utanç nedeni olsun diye serbest bırakılırdı.²⁹

Cahiliyede kabile içi dayanışma ve insicamı sürekli kılan unsurlar vardır. İntikam bunlardan biridir. Kabile üyelerinden birine karşı yapılabilecek saldırı veya benzeri bir durumda ilgili kabile üyesinin hakkını korumak, tüm kabilenin ortak bir görevidir. Rakip kabile suçlu da olsa kendi üyesini korumakla mükelleftir. Aksi halde bu durum, kabilenin zayıflığına ilişkin bir işaret kabul edilirdi. Kabileler arası sulh olsa bile, geçmişin izlerini bütünüyle silmek mümkün olmazdı. Mühelhel'in şiiri bu anlamda önemlidir: "Aranızda kalmaya gönlüm razı olmuyor. Ben Küleyb'in katilini görmeye tahammül edemiyorum. Ayrıca galeyana gelip sizi onların kökünü kazımaya teşvik etmekten çekiniyorum. Bu sebeple Yemen'e gitmek istiyorum."³⁰

İntikam uygulamalarında tarafların denkliği önemli görülmekteydi. Eşraftan biri ile avamdan biri denk olmazdı. Örneğin, kısas uygulamasında bu denkliği sağlayacak bir kişinin daha öldürülmesi talep edilebi-

²⁵ Avvad, Mahmud Ahmed Muhammed Süleyman, *el-Ceyşü ve'l-Kıtâlü fi Sadri'l-İslâm*, Mektebetü'l-Menar, Zerka 1987, s. 31.

²⁶ İbn Abdi Rabbih, Ahmed b. Muhammed, *Ikdu'l-Ferid*, thk. Ahmed Emin, Kahire 1946, V, 234.

²⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, I, 611; İsfahani, *Agani*, XV, 346.

²⁸ İbn Abdi Rabbih, V, 139; İsfahani, *Agani*, XI, 127.

²⁹ İbn Raşık, Ebû Ali Hasan el-Kayravani, (463), *el-Umde fi Mehâsini's-Şi'ri ve Adabihi ve Nakdihî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü't-Ticariyye, Mısır 1955, II, 215; Nabîğa ez-Zübyânî, *Divân*, thk. Sükrü Faysal, Daru'l-Fikr, Beyrut 1968, 80; İbn Abdi Rabbih, V, 112; Yakut el-Hamevî, Şihabüddin Ebû Abdullah (626), *Mu'cemu'l-Buldân*, Mısır 1325, VII, 274; İbn Haldûn, *Kitabü'l-Iber ve Divanü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, Daru'l-Kitab el-Lübnani, Beyrut 1966, II, 257; Abdurrahman, 57.

³⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, I, 513, 516.

lirdi.³¹ Sonuç olarak intikam olgusu, cahiliye toplumunun savaş düşüncesinin şekillenmesinde savaşların tetikleyici unsuru olmuştur. İntikam kararı için zaman zaman fal oklarından da yararlandııldığı vakidir. Örneğin, intikam almak hevesindeki bir kişinin falında istediği sonuç çıkmayınca “Senin de benim gibi baban öldürülseydi, düşmanı öldürmek hususunda geri durmazdın”³² sözü hayli dikkat çekicidir.

Cahiliye dönemi kabileler arası anlaşmazlıkların çözümlenmesinde önemli bir öge de diyet uygulamasıdır. Diyet, sorunları bir noktaya kadar çözmekle birlikte, diyeti kabul edenler için bir utanç sebebi sayılmaktaydı.³³ Her şeye rağmen, diyet büyük savaşların sona ermesinde rol oynamıştır. Örneğin, Ficar savaşlarının, Dahis ve Gabra savaşının sona ermesi diyet anlaşması ile mümkün olmuştur.³⁴ Diyetler, kabilenin ortaklaşa sorumluluğu ile veya kabile ileri gelenlerinden birinin üstlenmesi ile ödenmekteydi. Sorun, aynı kabile içinde ortaya çıkmış ise, diyetin kabulü daha kolay olmaktadır. Diyet miktarının tespiti de hayli önemli bir husustu. Normal şartlarda bir maktulün diyeti yüz devedir. Öldürülen kişinin sosyal mevkiine göre bin deveye kadar çıkabilmekteydi.³⁵

Cahiliye toplumunda bugünkü anlamıyla bir ordu ve askerlik sisteminden bahsedilemez. Ancak cahiliye toplumunun her bir bireyi gerektiğinde asker olarak, teşekkül edecek orduda yer almak durumunda idi.³⁶ Askerliği meslek olarak yapan kişiler de yok değildir. Hatta döneme dair paralı askerlerin varlığından söz etmek mümkündür. İmrü'l-Kays'ın Yemen kabilelerinden paralı askerler getirdiğine dair rivayetler mevcuttur.³⁷ Savaşa karar verildiğinde, hazırlıklar için zaman ayrılacakta, kılıçlar keskinleştirilmekteydi.³⁸ Ordu, gruplar halinde ve sancaklar eşliğinde komuta kademesinin nezaretinde yola çıkmaktaydı.³⁹ Orduya

³¹ İbn Abdi Rabih, V, 253; krş. ; İsfahani, *Agani*, XXII, 192-3; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, I,527.

³² İbn Hişam, I, 127.

³³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, I, 553; Krş. Bahteri, Ebü Ubâde Velid b. Ubeyd (284), *Hamâsetü'l-Bahteri*, thk. Levis Şeyho, Beyrut 1927, s.28; Ebü Temmâm, *Hamâse - Şerhu'l-Mezruki*, I, 217 krş. 171; Şeyho, Levis el-Yesu'i, *Riyâdu'l-Edeb fi Merâsi Şuarâi'l-Arab*, Beyrut 1892, s. 39; Zalat, Abdürrahim Mahmud, *Uddetü'n-Nefsiyye ve'l-Maddiyye fi Şi'ri'l-Hurubi'l-Cahili*, Darü'l-Maarif, İskenderiye 1989, s. 136.

³⁴ Dabbî, Mufaddal, *Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şakir-Abdüsselam Harun, Daru'l-Mearif, Mısır 1964, 41;

³⁵ İsfahani, *Ağani*, XVII, 133, XXIII, 407; Abdurrahman 46.

³⁶ Avn, 60.

³⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, I, 496.

³⁸ Tufeyl b. Avf el-Anevî, *Divan*, thk. Cer Niko, London 1927, s. 4, 21; Krş. Cündî, 174.

³⁹ Ubeyd el-Ebras, *Divân*, thk. Hüseyin Nassar, Mektebetü Mustafa el-Halebi, Kahire

rehberlik yapan öncü gruplar, genellikle istihbarat amacı gütmektedir. Bazen yüzbin kişilik keşif kollarından bahsedilmektedir.⁴⁰ Savaş alanına yakın bir yere kadar develer üzerinde gidilmekte ve buradan atlara binilerek savaşmak üzere meydana inilmektedir. Muhtemel bir savaş durumunda, asker olarak yararlanılabilecek toplumun her üyesine hatta hapisteki insanlara bile iş düşmektedir.⁴¹ Savaş büyük masraflar anlamına geliyordu. Savunma sürekli ihtiyaç olduğu için bu masraflara katlanmak da kabile üyelerinin ortak görevi idi. Hem savunma hem de saldırının cahiliye toplumu için bir hayat gerçeği olduğunu söylemek mümkündür.⁴² Şair Ümeyye b. Ebi's-Salt şöyle demiştir: “Zor günler için stoklar hazırladık. Duvarları sağlam kale gibidir. Ve planlar hazırladık Rakaya dağı gibi. Kılıçlar hazırladık, işleyen ve koruyan.”⁴³

Deve savaşlarda en önemli lojistik ihtiyaçtı. Gücü, eti, sütü, derisi ve diyet olarak değeri paha biçilmezdi. Deve cahiliyede harp teçhizatını taşıyan araç durumundaydı.⁴⁴ Bu nedenle kıymeti bilinmekte ve uğruna savaş verilebilmektedir. Bu durum iki tarafı keskin bir kılıç gibiydi. Deve sürüleri çok olan toplumlar, başka kabilelerin hedefi haline gelebilmektedir. Örneğin, Lakid el-Iyadi kavmini şöyle uyarmıştır: “Sizin olmayan develer sizi engellemesin. Düşman size diş bilemektedir. Düşmana mal biriktirmeyin. Galip geldiklerinde size de mallarınıza da el koyarlar.”⁴⁵ Bu dönemde kılıç, kalkan, mızrak, ok ve zırh gibi savaş aletleri de kullanılmaktaydı.⁴⁶

Orduya moral ve motivasyon desteği sağlamak üzere şarkılar ve şiirler söyleyen bir grubun varlığından da bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlar kadınlardan ve şairlerden oluşmaktaydı.⁴⁷ Bunlar savaşan askerlerin sebat ve direncini desteklemek için baskı kurmaktaydı.

1957, s. 71 ; Cündî, 174.

⁴⁰ Taberî, *Tarih*, II, 789 -790; Cündî, 175; Zalat, 183.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 434; Cündî, 176.

⁴² Taberî, *Tarih*, III, 1049; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 404.

⁴³ Cündî, 130; Şeyho, Levis, *Şuarâü'n-Nasraniyye Kable'l-İslâm*, Beyrut 1967, s. 233.

⁴⁴ Zalat, 202.

⁴⁵ Cündî, 127.

⁴⁶ Endelüsü, Ali b. Abdurrahman b. Hüzeyl, *Hilyetü'l-Fursan ve Şuarâü's-Şüc'ân*, thk. Muhammed Abdülğani Hasen, Darü'l-Mearif, Mısır 1949, 188; Zalat, 235, 240, 246, 361; Seka, Mustafa, *Muhtaru's-Şiril Cahilî*, Kahire 1971, I, 384.

⁴⁷ Zalat, 138, 183-4; Huseynî, Abbas, *İlmü'n-Nefsi'l-Askerî*, Matbaatü'l-İrşad, Bağdat 1969, s. 113.

2. Cahiliye Toplumunda Savaş Sebepleri

Son dönem İslâm Tarihi çalışmalarında cahiliye dönemi savaş sebepleri ve bu savaşların muhtelif boyutlarına işaret eden genel yorumlara rastlamak mümkündür. Örneğin, Corci Zeydan'a göre bu savaşların sebebi; Güney Arabistan'daki otorite boşluğudur.⁴⁸ Philp Hitti'ye göre ise ekonomik sıkıntılar ve iskân imkânlarının yetersiz olmasıdır.⁴⁹ Buna intikam olgusu da eklenebilir. Ali Mazhar, bu savaşları asabiye bağlarken⁵⁰ Cevad Ali savaşların nedenini özellikle iktidar mücadelesi olarak nitelendirmektedir.⁵¹ Cahiliye dönemi savaşlarının maddî ve manevî olarak sınıflandırılacak sebeplerinden bahsedilebilir. Ancak her halükârda iç içe geçmiş bir sebepler silsilesi görmek mümkündür.

2.1. Yaşam Alanlarındaki Yetersizlik ve Ticarî Kaygılar

Arap Yarımadası, yaşam kaynakları az olan bir bölgedir. Hayvancılık ve tarım için gerekli olan su ve otlak alanları sınırlıdır. Bu durum dönem itibariyle fakirliğe, fakirlik de çatışmalara neden olabilmekteydi.⁵² Merkezî otoritenin olmayışı, çok sayıda kabilenin kendi başına davranmasına ve önu alınamaz anlaşmazlıklara kapı aralamaktaydı. Cahiliye toplumunda savaşların belki de en önemli sebebi, yaşam imkânlarının sınırlı olması nedeniyle ortaya çıkan bu tür imkânların paylaşım sorunuydu.

Geçim kaygısına düşen kabilelerin karşılıklı sınır ihlalleri, cahiliye dönemi savaşlarının bir başka vechesidir. Bekr b. Vâil kabilesi kendi bölgesinde kıtlık başgösterince Temîm kabilesinin de bulunduğu bölgeye yerleşmiştir. Sınır ihlalleri ve karşılıklı öldürme vakaları iki kabile arasında sonu gelmeyen savaşlara neden olmuştur.⁵³ Örneğin, Şeyyidan vakası bu iki kabile arasında, Şeyyidan denilen bölgenin kaynakları için yapılmış savaşlardan biridir.⁵⁴

⁴⁸ Zeydan, Corci, *Tarihu Adâbi'l-Arabiyye*, I, 71; Abdurrahman, s. 73).

⁴⁹ Hitti, *Tarihu'l-Arab Mutavvel*, I, 34; Şayip, Ahmet, *Tarihu'n-Nekâiz fi Şi'ri'l-Arabî*, Mektebetü Nehda, Mısır ty. s. 67-8, 36.

⁵⁰ Mazhar, Ali, *Asabiye İnde'l-Arab hatta Zevali Benî Ümeyye*, Mısır 1924, s. 6-7.

⁵¹ Nabîğa ez-Zübyânî, *Divân*, s. 18; Cevad Ali, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat 1951, IV, 346; Abdurrahman, Afife, *eş-Şi'ru ve Eyyamü'l-Arab fi'l-Asri'l-Cahilî*, Daru'l-Endelüs, Beyrut 1984. s. 107; IV, 347; Cündî, 20.

⁵² Cündî, 15-16.

⁵³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 578; Abdurrahman, 84.

⁵⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 623.

Göç, hem göçen hem de göçün yapıldığı bölge kabileleri için potansiyel tehlike demektir. Zira göçen kavimler bir şekilde bir başka kabilenin arazisine veya yakınına yerleşmekteydi. Bu da kaynakların davetsiz misafirlerce paylaşılması ve çatışma anlamına gelmekteydi. Taberî, Arap kabileleri içinde geçinemeyenlerin Irak'ın verimli bölgelerine yerleştiklerini ifade etmektedir.⁵⁵ Kabilelerin göç sebeplerinden biri de nüfus artışıydı. Artan nüfus zaten kıt olan kaynakların paylaşımını daha da zorlaştırmakta ve kabile içinde zayıf olan ailelerin göçmesi yahut tehcirine neden olmaktadır. Aynı bölgeyi paylaşan birden çok kabilenin göç etmesi böyle bir sürecin sonucunda söz konusu olabilmekteydi. Kusa'yın aynı bölgede yaşayan Huzaa ve Benî Bekr kabilesini, Mekke'den çıkar-maya karar vermesi bu minvalde değerlendirilebilir.⁵⁶

Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki mücadele, karşılıklı hâkimiyet mücadelesi gibi görünmekle birlikte, ekonomik unsurlardan bağımsız değildi. Bir yoruma göre, Hazrec, Benî Kureyza ve Benî Nadir kabilelerinin arazilerine göz dikmiş ve onlardan arazileri boşaltmalarını istemiştir. Görünür gerekçe ise, bu iki kabilenin Hazrec'in düşmanı olan Evs ile anlaşma yapmış olmalarıdır.⁵⁷

Besus harbi de ekonomik nitelikli bir savaştı. Bekr kabilesi Küleyb'in intikamına karşı verimli otlak ve su kaynaklarından hak talep etmiştir.⁵⁸ Kaynakların yetersiz olduğunu gören iki kabile bu zorluğu aşmak ve kendi bölgelerini korumak için uzun mücadeleler yapmışlardır.⁵⁹ Abs ve Zübyan kabileleri arasındaki savaşlar, Gassânî ve Münzir meliklerinin, verimli araziler nedeniyle Temim, Zübyan, Bekr ve Esed kabilelerine ait bölgelere saldırımları bu doğrultuda cereyan etmiştir.⁶⁰

Başkalarına ait bölgelere taşınma teşebbüsleri, doğal olarak bir direnç ile karşılaşmaktadır. Göç, savaşı göze almak demektir. Ezd kabilesinin güçlü boylarından Amr b. Âmir, Yemen'den ayrılıp Akk kabilesinin yurduna yerleşmek istemişti. Ancak Akk kabilesi buna şiddetle karşı çıkmış ve savaşarak buna müsaade etmeyeğini göstermiştir. Dolayısıyla

⁵⁵ Taberî, *Tarih*, III, 972.

⁵⁶ İbn Hişam, I, 165.

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 678.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 504-6; Hitti, *Tarihu'l-Arab Mutavvel*, I, 34; krş. Zalat, 137.

⁵⁹ Meydânî, II, 533; krş. Abdurrahman, 85.

⁶⁰ Taberî, *Tarih*, III, 887-8.

Ezdliler Şam bölgesine yerleşmek zorunda kalmıştır.⁶¹

Cahiliye dönemi anlaşmazlık konularından biri de su kaynaklarıdır. Aynı aile veya kabileden olanlar bile su söz konusu olunca anlaşmazlık yaşayabilmekteydi. Harabib vakasında aynı aile çocukları su kuyuları yüzünden savaşmışlardır.⁶² Yine Sefevan savaşında Benî Mazin ve Benî Şeyban kabileleri Sefevan denilen suyun kime ait olacağı tartışması nedeniyle karşı karşıya gelmişler ve kanlı bir savaş yapmışlardır.⁶³

Cahiliye toplumunun geçim kaynaklarından biri de ticarettir. Kabilelerin ticarî faaliyetlerine zarar verebilecek her türlü girişim tehdit olarak algılanmakta ve savaşa neden olabilmekteydi. Numan b. Münzir'in her yıl Tubba'a ait misk depolarını Ukaz panayırında doldurması, Benî Âmir kabilesini rahatsız etmiş ve Âmiroğuları Münzir'e ait kervanı yağmalamıştır. Haram ayda gerçekleşen bu savaş Süllan vakası olarak kayıtlara geçmiştir.⁶⁴ Gatafan kabilelerinden Bağız b. Reysoğulları çok zenginleşince Ka'be'ye benzer bir ibadet alanı yaparak ticaretlerini genişletmek istemişlerdir. Kelb kabilesinden Züheyr buna müsaade etmemek için bir savaş açmış ve inşa edilen binayı tahrip etmiştir.⁶⁵

Ka'be hizmetlerinin de savaş sebebi olduğuna dair bazı hadiseleri kaynaklarda görebiliriz. Bu hizmetlerin kabilelere saygınlık kazandırması ve ticaret açısından avantaj sağlaması söz konusu idi. Bu bağlamda Zâtu Nekif günü ve Ahlâf-Mutyyebûn mücadelesi zikredilebilir.⁶⁶

2.2. Ganimet

Cahiliye dönemi savaşlarında ganimet, önemli görülmüştür. Hemen her savaşın gündeminde yer almış ve cahiliye dönemi savaşlarının birçoğunun da ana gayesi olmuştur. Savaşların hedefinde ganimet unsurunun etkili olmadığını savunanlar⁶⁷ çıksa da bunun gerçeği yansıtmadığı, kaynaklardaki verilerden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte özellikle intikam merkezli savaşlarda önceliğin ganimete verilmesi kınanmıştır. Örneğin, Küleyb'in kız kardeşi Ümmü'l-Ağar bnt. Rabia'nın bu konuda

⁶¹ İbn Hişam, I, 47.

⁶² Meydâni, II, 533; Yakut, *Mu'cemu'l-Buldân*, III, 883; Kehâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, Daru'l-İlm, b.y. 1968, II, 660; Abdurrahman, 161.

⁶³ Meydâni, II, 535; Dabbî, 56.

⁶⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 609-610.

⁶⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 484-5; İsfahâni, *Aganî*, XVIII, 301; Abdurrahman, 143.

⁶⁶ İbn Hişam, I, 181-2, krş. I, 172; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 438-9, 563, 619.

⁶⁷ Zalat, 135

şiiirleri mevcuttur.⁶⁸ Yaşam şartlarındaki bir takım zorluklar, Cahiliye insanını belirli bir davranış tarzına yöneltebilmiştir. İbn Haldun “Bedvilerin rızkı mızraklarının ucundadır.”⁶⁹ Sözüyle, bu gerçeğe işaret etmektedir. Amr b. Münzir’in savaş için çıktığı bir seferde savaş gerçekleşmeyince “hangi hükümdar ki savaşa çıksın da eline hiçbir şey geçirmemiş olsun” diyerek hedefini değiştirip Tayy kabilesine saldırmış ve çok sayıda insan öldürüp ganimet elde etmiştir.⁷⁰ Yine Cahiliye toplumunda ganimet için savaşmayanların kınandığına şahit olunmaktadır.⁷¹

Bu dönemde ganimet, devlet açısından da bir gelir kaynağı idi. İktidar sahibi her komutan ve her devletin görevi devlet gelirlerini artırmaktı. Kısra Perviz’in savaş sebeplerine ilişkin şu mütalaası dikkat çekicidir: “Devleti ayakta tutan mal ve askerdir. Mal ve servet de ülke için sığınak, düşmana karşı kuvvettir. Mal ve askeri elde etmenin yolu ise, savaşlardır.”⁷² Cahiliyede devletler, devlet gelirlerini artırmak için savaş yapmaktadırlar. Böylesi durumlarda mağlup veya zayıf durumda olanlar, güçlü ve galip olana, haraç adı altında vergi verirdi.⁷³ Haraçtan kurtulmak için bir başka savaşı göze almak gerekirdi.

Minuşehr zamanında Yemen hükümdarı Haris b. Kays; Hindistan üzerine, ondan sonraki hükümdar Ebrehe ise Mağrib üzerine seferlere çıkmıştır.⁷⁴ Bu askeri hareketler, bölgelere yerleşmek amacıyla değil ganimet almak için gidilip dönülmüş savaşlardır. İntikam hedefli savaşlar bile hasat mevsiminde yapılmaktadır ki ganimet elde edilebilsin.⁷⁵ Tubba, kendisine hediyeler getiren Hint elçisinden hediyelerin kaynağının Çin olduğunu öğrenince, bu bölgeye yedi yıl süren ve bol ganimet mallarıyla dönülen seferler düzenlemiştir.⁷⁶ Bu seferlerin gidilen bölgelerde yerleşmek amacıyla olmaması, gerçek amacın ganimet olduğunu ortaya koymaktadır. Buhtunnasr, Araplar ve Yemen hükümdarları, bu noktada ortak özelliklere sahiptirler.⁷⁷

⁶⁸ Zalât, 135

⁶⁹ İbn Haldun, *Mukadime*, 105; krş. Avn, 34.

⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 530.

⁷¹ Avvad, 31.

⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 479.

⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 484-5, 393, 425, 494-5.

⁷⁴ Cündî, 81-2.

⁷⁵ Cündî, 81-2.

⁷⁶ Taberî, *Tarih*, III, 825.

⁷⁷ Taberî, *Tarih*, III, 912; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 251.

Kabile ve devletlere ait ordular sefer halinde iken, hedefte olmayan askerî gruplarla karşılaşılırsa ganimet amacıyla savaşabilmekteydi. Felec ve Nubat vakaları bu anlamda zikredilebilecek örnektir.⁷⁸ Hatta yol güzergâhında olan kabilelerin malları, ganimet olarak askeri güçle alınabilmekteydi. Şeybanoğulları, Felec vakası sonrası galibiyetle dönerken güzergâh üzerindeki Temimoğullarının mallarına el koymuşlardır.⁷⁹

2.3. Asabiyet

Asabiyet, Cahiliye toplumunda yönlendirici etkilere sahipti. Her şeyden önce bireylerin kendi ailesine, kabilesine ve kendi toplumuna kuvvetli bir aidiyet kültürü ile bağlanmalarını ifade ederdi. Kişinin mensup olduğu ailesi ve kabilesi ile şeref duyması demektir. Bu hususlarda karşılaşılacak her türlü sözlü ve fiilî taciz, bir anda çatışmalara sebep olabilmekteydi. Birinci Ficar savaşı günlerinde Bedr b. Ma'şer el-Kinânî Ukaz panayırında ayaklarını uzatarak şöyle seslenmiştir: “Ben Arabın en şerefli siyim. Kim benden daha şerefli olduğunu iddia ediyorsa şunlara vursun.” Bunun üzerine Uhaymir b. Mazin onun ayaklarına vurarak “Çek ayaklarını alçak!” demiş ve bir savaş çıkmak üzere iken taraflar ayrılmıştır.⁸⁰ “Müfahare” denilen karşılıklı övünme geleneği özellikle rekabet halindeki kabile üyeleri arasında cereyan etmekteydi. Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen savaşlardan Sümeyr vakası da kabile üyeleri arasındaki müfaharede, birinin diğerini öldürmesi üzerine çıkmıştır.⁸¹

Cahiliye toplumunda şeref konusu olan öğelerden biri de kadınlardı. Kabile kadınlarına yönelik her türlü olumsuz söz ve davranış savaş sebebi kabul edilmekteydi. İkinci Ficar savaşında, Benî Amir b. Sa'sa kabilesinden bir kadına küçük düşürücü harekette bulunan Kureyş gençlerinin etkili olduğu ifade edilmektedir.⁸² Bu vaka göstermektedir ki asabiyet kavramı, kabile üyelerinden birinin yardım çağrısına olumlu cevap vermeyi zorunlu kılmaktaydı. Besus savaşı ve Küleyb'in öldürülmesi bu bağlamda zikredilebilir.⁸³ Asabiyet, kabileye ait bölgenin ko-

⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, I, 580-1, 627.

⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, I, 573.

⁸⁰ İbn Abdi Rabbih, V, 251.

⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 658-9; Abdurrahman 79.

⁸² İsfahânî, *Ağani*, XXII, 62; İbn Abdi Rabbih, V, 252; İbn Raşik, *el-Umde*, II, 218; Krş. Abdurrahman, 79-80.

⁸³ Dabbi, 55.

runması ve kabile nüfuzunun güçlü şekilde devam etmesi demektir. Dış saldırılara karşı kabilenin ve nüfuz alanlarının korunması her kabile üyesinin görevidir. Temim kabilesinin Bekr b. Vail kabilesine karşı kendi bölgesini korumak için verdiği mücadele bu çerçevede düşünülebilir.⁸⁴ Her kabile güçlü olmak, tahakküm kurmak ve lider olmak için gayret etmek zorundaydı. Cahiliyede bu durumu sürekli kılmak için gerekirse haram aylar bile çiğnenmekteydi.⁸⁵

Son olarak asabiyet kavramının bir başka boyutunu ifade eden, Eb-rehe'nin Aryat'a yönelik şu sözleri ile bu konuyu nihayetlendirelim: Aynı vatanın aynı dinin mensuplarıyız. Halkımızı ve dinimizi düşünmeliyiz. Arzu edersen sadece ikimiz mübareze edelim. Üstün olan başa geçer. Habeşlilerden hiç kimse ölmez.”⁸⁶

2.4. İntikam

Cahiliye dönemi savaşlarında intikam, bireylerin ya da devletlerin sosyal ve siyasî gidişatını etkilemek için kullandığı bir argüman görünümündedir. İntikam kimi zaman bahane, kimi zaman da bir kabilenin veya devlet eşrafından birinin kanını talep tarzında tezahür etmekteydi.

Cahiliye döneminde savaş, bir devlet ve kabile politikasıydı. Ancak bu politikanın devam etmesi, belirli sebepler üzerinden gerçekleşmekteydi. Minuşehr iktidara geldiğinde “Biz düşmanlarımıza karşı güçlüyüz. Atalarımızın öcünü almaya hazırız.” sözüyle savaş için gerekçesini oluşturmuş sonra da babasının intikamını almak üzere Türk illerine saldırıya geçmişti.⁸⁷ Cahiliye döneminde çok sayıda savaşı tetikleyen bir husus da, kabile önde gelenlerine yönelik suikast veya kötü muamele olarak yorumlanabilecek söz ve davranışlardı. Rahrahan savaşı, Züheyr'in oğlu Şe's'in, Ganiğullarından Rebah b. Eşell tarafından öldürülerek mallarına el konulması sonucu gerçekleşmiştir. Bunun üzerine Züheyr bu kabileyeye “Ya oğlumu diriltirsiniz ya tüm Ganiğullarını bana teslim edersiniz. Ya da sizinle hayatta oldukça savaşırım” diyerek savaş ilan etmiştir.⁸⁸ Kaynaklarda buna benzer çok sayıda örnek bulmak mümkündür.⁸⁹

⁸⁴ Abdurrahman, 79, 80.

⁸⁵ İsfahâni, *Ağani*, XXII, 63; İbn Abdi Rabbih, V, 253.572; Meydâni, *Mecmeu'l-Emsâl*, II, 569.

⁸⁶ Taberî, *Tarih*, III, 1098-9.

⁸⁷ Taberî, *Tarih*, II, 533.

⁸⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 532-3, 539.

Cahiliye döneminde, öldürme olaylarının daha büyük sonuçlar doğurmaması için diyet mekanizması devreye girmektedir. Ancak diyet, ödense bile intikam hırsını yok etmeye yetmemektedir. Dahis savaşı öncesinde, Abs kabilesi tarafından öldürülen Malik b. Huzeýfe'nin diyeti üstlenilmiş olmasına rağmen Fezâre kabilesi katili öldürmüş ve tekrar başa dönmüştür.⁹⁰ Kabile üyelerinden birinin öldürülmesi durumunda yas ilan edilmekte özellikle kadınlar ve şairler intikamı tahrik etmekteydiler. Örneğin Benî Şerîd kabilesi kadınları, Kinâne kabilesinden intikam alıncaya kadar güzel koku kullanmamaya yemin etmişlerdir.⁹¹ İntikamın alınması için hedefte olan kabile ya da toplumun zayıf anını kollayan bir fırsatçılık söz konusudur. Ayrıca ortak düşmanlara karşı işbirliği⁹² ve hile⁹³ başvurulan yollardandı. Kısacası intikam olgusu sonu gelmez savaşları birbirine ekleyen özelliklere sahipti.⁹⁴

2.5. Koruma ve Korunma

Cahiliye döneminde, gerek devletlerin gerekse kabilelerin çok belirgin olmasa da sınırları mevcuttu.⁹⁵ Bu sınırların belirlenmesinde, genellikle su kaynakları ve otlak arazileri esas alınmıştır. Kabile ve devletlere ait sınırların herhangi bir şekilde geçilmesi savaş sebebi sayılmaktaydı. Sınır ihlallerini önlemek için bazı tedbirler alındığı da vakidir. Behram, işbaşına geldiğinde komşu kabilelere elçiler göndererek sınırların netleştirilmesini ve herkesin bu sınırlara riayet etmesini talep etmiştir. Ardından da sınır boylarına minareler yaptırmıştır.⁹⁶ Kubad ise Hazarlardan gelebilecek tehlikelere karşı surlar inşa ettirmiştir.⁹⁷ Cahiliye kabileleri ve toplumları sınır güvenliğini önemsemekteydi. Bunu temin etmek için savaşı bile göze almaktaydı.⁹⁸ Sınır ihlalleri, en çok su ihtiyacının karşılanması ve otlaklardan faydalanma amacıyla gerçekleşmekteydi. Bu durum rahatsızlık meydana getirmekte bir müddet sonra buna

⁸⁹ Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 108; Taberî, *Tarih*, II, 732, 736, 738.742, 745; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 534, 509-510, 520; İsfahânî, *Ağani*, XXII, 192.

⁹⁰ İsfahânî, *Ağani*, XVII, 133.

⁹¹ Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 108; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 509-510; İbn Abdi Rabbih, V, 176.

⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 559.

⁹³ Taberî, *Tarih*, III, 1162-3; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 452-3.

⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 633.

⁹⁵ İbn Manzur, "hmy" md.; krş. Abdurrahman, 32.

⁹⁶ Taberî *Tarih*, I, 1021-2.

⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 526.

⁹⁸ Yakut, *Mu'cemu'l Buldân*, II, 131.

engel olmak amacıyla tedbirler gündeme gelmekteydi. Uzeybe günü bu nitelikte bir savaştır.⁹⁹

Cahiliye toplumunda her kabile ve devletin bugün olduğu gibi kendi bölge ve sınırlarını koruma görevi vardı. Sınırların korunması bir savaş sebebi olarak, başta Gassanî Münzirleri ile Şam Arapları olmak üzere Arapların kendi aralarındaki savaşlarda etkili olmuştur.¹⁰⁰

2.6. Kabile Hukuku ve Geleneklerinin İhlali

Cahiliye dönemi toplumlarının gelenekleri ve kabileler arası yazılı olmayan hukuku vardı. Bu kurallar bütünü yine gelenek ve örf ile kontrol edilmekteydi. Bu kuralların ihlali, kabile içi ve kabileler arası çatışmalara neden olmaktaydı. Cahiliye insanı misafirperver olup misafirini kendi onuru kabul etmekteydi. Dolayısıyla ona yönelik aleyhte davranışlar çatışmalara kapı aralayabilmekteydi. Evs ve Hazrec kabileleri arasında yaşanan Hatib savaşının sebebi olarak Evs kabilesine mensup Hatib b. Kays'ın misafirine yapılan saygısızlık zikredilmektedir.¹⁰¹

Cahiliye hukukuna göre, her kabile üyesi himaye etme (civar) hakkına sahipti. Himaye altına alınan kişi, himaye eden kabile üyesinin haklarına sahip olurdu. Bu nedenle, civar hakkına sahip olan kişiye yönelik olumsuz hareketler de savaş sebebi olabilmiştir. Haris b. Zalim, Halid b. Cafer'i öldürüp kaçmış ve Ma'bed b. Zürrare'ye sığınmıştır. İkinci Rahrahan vakasında bu olayın temel saik olduğu ifade edilmiştir.¹⁰²

Cahiliye toplumunda alacak verecek davaları da bazen savaşa kadar giden sürüşmelere neden olmaktaydı. Özellikle de borçlu olan kişi borcunu hafife alırsa bu durum çok kolay bir şekilde savaşa neden olabilmekteydi. Nasr b. Muaviyeoğullarından birinin, Kinane'den birine borcu vardı. Borçlu olan, alacaklıyı oyalamış bir de Ukaz panayırına getirdiği maymunla "Falancaya olan borcumu kim bununla satın alır." diye seslenerek alay etmiştir. Bunu işiten Kinâneli biri maymunu öldürünce taraftarlar karşı karşıya gelmiştir.¹⁰³

⁹⁹ İbn Raşık, II, 217.

¹⁰⁰ İbnü'l-Esir, I, 518, 520; Bağdadi, Abdülkadir b. Ömer (ö. h. 1093), *Hızânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübâbi'l-Arab*, thk. Abdüsselam Harun, Kahire 1970. III, 303-5.

¹⁰¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 636-7; Abdurrahman, 88.

¹⁰² Ebü Ubeyde, *Nekâiz*, I, 236.

¹⁰³ İbn Abdi Rabbih, V, 252.

2.7. Tahakküm

Cahiliye dönemi kabile ve devletleri ve bir adım ötesinde o dönem dünyasının güçlü devletleri doğal olarak bir nüfuz mücadelesi içindeydi. Bir kabile veya devlet için nüfuz sahibi olmak, güvenlik ve ticarî imkânlar açısından ihtiyaçtı. Nüfuzun bir basamak sonrası tahakkümdür. Bu dönemde hâkimiyet kurmuş olmanın alameti vergi idi. Vergiler aynı zamanda devlet geliri idi. Vergi veren durumda olmak ise horlanmak anlamına geliyordu. Bu durumda olan devletler ve kabileler kısa zamanda bu durumdan kurtulmanın yollarını aramaktaydı. Sasaniler ve Bizans bu dönemde bazı Arap devlet ve kabilelerini vergiye bağlamışlardır.¹⁰⁴ Arap kabileleri de kendi aralarında böyle uygulamalar yapardı. Örneğin Hevâzin kabilesi Absoğulları'nı vergiye bağlamıştı. Her yıl Ukaz panayırında bu vergiler tahsil edilirdi. Absoğulları bu vergilerden kurtulmak için bir çok savaş yapmıştı.¹⁰⁵ Adnanî ve Kahtânî mücadelesinde, Kuzey ve Güney Arapları arasındaki mücadelelerde hep bu hâkimiyet unsurunu görmek mümkündür.¹⁰⁶ Bekr kabilesi Münzir'e boyun eğmediği için Birinci Uvara vakası gerçekleşmiştir.¹⁰⁷

Cahiliyede kabile ve devletler, sürekli birbirini gözlemliyordu Zayıf anlar hâkimiyet tesis etmenin fırsatını vermektedir. Kubad'ın başında olduğu idare zayıflayınca Araplar sınır ihlallerinde bulunup Sevad'ı ele geçirmeye çalışmışlardır.¹⁰⁸ Cahiliye dönemi devlet ve kabilelerinin birbirine bakışını Haris el-Kindî'in Tubba'ya yazdığı şu hitabe özetlemektedir: “Ben Acemlerin memleketine göz diktim. Ancak altı yeri koparabildim. Sen askerlerini toplayarak ilerle. Çünkü onlar memleketlerini koruyabilecek güçte değiller.”¹⁰⁹

2.8. Potansiyel Tehdit, İttifaklar ve Sulh

Cahiliye toplumunda her kabile ve devlet, birbirine potansiyel tehdit durumundaydı. Bu tehdidi en azından bir müddet de olsa ortadan kaldıran sulh anlaşmaları idi. Sulh anlaşması yoksa potansiyel savaş

¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 388.

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 534.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 520-511, 520; İbn Abdi Rabbih, V, 545.

¹⁰⁷ Ebû Ubeyde, *Nekâiz*, I, 45; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 552; İsfahânî, *Ağani*, XVII, 237; Başka örnekler için bak. Taberî, *Tarih*, II, 537, 540, 970-2; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 403.

¹⁰⁸ Taberî, *Tarih*, III, 1049, 785, 789, benzer örnekler için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 325, 370, 395.

¹⁰⁹ Taberî, *Tarih*, III, 1050.

hali mevcuttu. Kabile ve devletler “en iyi savunma saldırıdır” anlayışı ile hareket etmekteydiler. Yemen’den Kisra için hediyeler getiren kervan Temimoğulları yurduna gelince, Şair Ferazdak’ın dedesi olan Sa’sa b. Naciye, Temimoğullarından kervana saldırıp mallara el koymalarını istemiştir. Ancak Temimoğulları savaşçı bir kabile olmadıkları gerekçeyle bu teklife yanaşmamıştır. Bunun üzerine Sa’sa: “Bu kervan Bekroğullarının yurdundan geçerken onlar saldırır ve bütün mallara el koyar ardından da size saldırır.” deyince Temimoğulları saldırıya ikna olmuştur. Burada da görüldüğü üzere dolaylı bir tehdit, Temimoğullarını harekete geçirmiştir.¹¹⁰ Minuşehr’in insanları savaşa ikna etmek için sürekli “Dikkat edin Türkler memleketinize göz dikmiştir. Onların saldırılarını önlemek için bana yardımcı olun” çağrısında bulunmaktaydı.¹¹¹

Düşman konumunda olan kabile ile ittifaklar ya da ittifak olarak yorumlanabilecek davranışlar da cahiliyede savaş sebebi sayılmaktaydı. Buas savaşının başlamasında, Evs kabilesinin Benî Nadir ve Benî Kureyza Yahudileri ile anlaşma yapması ve bunu Hazrec kabilesinin öğrenmesi etkili olmuştur.¹¹² Abs ve Zübyan kabileleri arasındaki savaşlardan birini, Kays ve Rabi’ kabilesi arasında yapılan anlaşmayı Zübyanoğullarından Huzeyfe öğrenince, Absoğulları üzerine yürüme kararı almıştır.¹¹³

Kabileler arası ilişkilerde anlaşmanın varlığı, güveni ve savaş şartlarının olmayışını ifade etmekteydi. Kisra’ya ait kervana saldırı yapıldığında Kisra’nın ilk sorusu; “Aranızda bir sulh anlaşması var mı?” olmuştur. Cevabın “hayır” olması üzerine ise savaş hazırlıklarına başlamıştır.¹¹⁴ Cahiliyede yapılan sulh anlaşmalarının gerekleri yerine getirilmeyince, bu da bir savaş sebebi sayılmıştır. Taberî’nin belirttiğine göre Beştasb, Türk Hakanı anlaşma gereği sorumluluğunu yerine getirmeyince savaş kararı almıştır.¹¹⁵

2.9. Diğer

Cahiliye döneminde görünür sebepleri itibariyle özel başlıklar altında yer verilemeyen savaşlar vardır. Bu görünür sebepler bazen ta-

¹¹⁰ Taberî, *Tarih*, III, 1162-3; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, I, 451.

¹¹¹ Taberî, *Tarih*, III, 1043-4, 1201; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, I, 160, 371, 467.

¹¹² İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, I, 645, 648-9.

¹¹³ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, I, 425, 451.

¹¹⁴ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, I, 550-1.

¹¹⁵ Taberî, *Tarih*, II, 814.

mamlayıcı unsur olarak da görülebilir. Bizans ve Sasanî ilişkilerinde kimi zaman, Taberî'nin ifadesine göre; Herakl'in savaş kararı almasında kâhinlerin gördükleri rüyalar ve yorumlar belirleyici olmuştur.¹¹⁶ Erdeşir de kendi gördüğü rüya üzerine bölgeye hâkim olabileceğini düşünmüş ve savaş için karar almıştır.¹¹⁷ Bu anlatıların gerçekliği bir yana, cahiliye toplumunun savaş algı ve anlayışı içinde yer alması bakımından değeri vardır. Savaşlara yönelik teşvik edici faktörler de bu bağlamda değerlendirilebilir. İntikam alınması için tahrikler,¹¹⁸ belirli bölgele-
rin fethedildiği takdirde bölge liderliğinin fethedenlere vadedilmesi,¹¹⁹ kabile ileri gelenlerinin ölmeden önce hedef gösterip vasiyette bulunmaları,¹²⁰ elçiye kötü muamele,¹²¹ rehinelere zarar verilmesi, yardım çağrısı,¹²² kaçan kölelerin iadesi gibi sebeplerle de savaşlar gerçekleşmiştir.¹²³

Sonuç

Risalet öncesi Arap toplumunun coğrafi ve sosyolojik açıdan ait olduğu dinî - kültürel yapı, cahiliye şeklinde isimlendirilmiştir. Cahiliye tarihi, insanlık tarihinin genel özelliklerinde olduğu gibi bir savaşlar panoraması görünümündedir.

Cahiliyede insanların geçim kaynağı tarım, hayvancılık ve ticaretti. Tarım ve hayvancılık için su ve verimli arazilere ihtiyaç vardır. Ancak coğrafya bu açıdan kendine yeter durumda değildi. Kıt kaynakların paylaşımı önemli bir savaş sebebi olarak bu dönemde karşımıza çıkmıştır. Bu imkânsızlıklar dönemin insanında bedevî psikolojisi denilebilecek bir hayat algısı oluşturmuştur. Bu algı, cahiliye insanı için savaşların meşruiyet zeminini oluşturmuştur. Bazı kabile ve devletler fırsatçılık yaparak ganimet elde etmek için gerek kervanlara gerekse başka kabilelerin mal ve mülklerine saldırmışlardır.

Cahiliye toplumu, gurur ve onurunu muhafaza etmek arzusunda. Kabilesini, ailesini ve toplumunu sahiplenmekte ve ona yönelik her

¹¹⁶ Taberî, *Tarih*, III, 1185-6.

¹¹⁷ Taberî, *Tarih*, III, 966; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 369-370, 407.

¹¹⁸ Taberî, *Tarih*, III, 905-910.

¹¹⁹ Taberî, *Tarih*, II, 730.

¹²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 530, 552.

¹²¹ Taberî, *Tarih*, II, 782; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 501.

¹²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 643.

¹²³ Taberî, *Taberî*, II, 779.

türlü saldırının karşısında durmayı görev saymaktadır. Hatta ona göre misafiri ve himaye hakkı verdiği kişi de kendi haysiyet ve şerefi ile eş-değer haklara sahiptir. Cahiliye insanı asabiyeti için savaşı meşru görmektedir. Risalet dönemi öncesinde Arap toplumu intikamını almak için ardı arkası kesilmeyen savaşları göze almıştır. İntikamına mukabil diyet kabul etmeyi de utanç vesilesi saymıştır. Cahiliye bedevisi için, hoşuna gitmeyen küçük büyük herşey bu dünyada kolayca savaşa neden olabilmekte ve uğruna kan dökülebilecek bir değer haline dönüşebilmekteydi.

Kaynaklar

Abdurrahman, Afife, *eş-Şi'ru ve Eyyamü'l-Arab fi'l-Asri'l-Cahilî*, Darü'l-Endelüs, Beyrut 1984.

Abdurrahman, Afife, *eş-Şi'ru ve Eyyamü'l-Arab fi'l-Asri'l-Cahilî*, Darü'l-Endelüs, Beyrut 1984.

Acar, "Cafer, Cahiliyede ve Risalet Döneminde Savaş Olgusu" Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1997.

Âlûsî, Ebu'l-Meâli Cemalüddin Mahmud Şükri b. Abdullah b. Mahmud, *Bulûğü'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*, thk. Muhammed Bahce Eseri, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.

Ateş, Ahmed, "Asabiye", *IA*, Eskişehir 1997.

Avcı, Casim – Şentürk, Recep, "Kabile", *DİA*, İst. 2001.

Avn, Abdürrauf, *Fennü'l-Harb fi Sadri'l-İslâm*, *Darü'l-Maarif*, yy. 1961.

Avvad, Mahmud Ahmed Muhammed Süleyman, *el-Ceyşü ve'l-Kıtâlü fi Sadri'l-İslâm*, Mektebetü'l-Menar, Zerka 1987.

Bağdadî, Abdülkadir b. Ömer (ö. h. 1093), *Hızânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübâbi'l-Arab*, thk. Abdüsselam Harun, Kahire 1970.

Bahterî, Ebû Ubâde Velid b. Ubeyd (284), *Hamâsetü'l-Bahterî*, thk. Levis Şeyho, Beyrut 1927.

Cündî, Ali, *Şi'ru'l-Harb fi'l-Asri'l-Cahilî*, Darü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1966.

Cündî, Ali, *Tarihu'l-Edebi'l-Cahilî*, Mektebetü Encelu'l-Mısriyye, Kahire 1964.

- Çağatay, Neşet, *İslâm Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1993.
- Çağrıçı, Mustafa, "Asabiyet" *DİA*, İst. 1991.
- Dabbî, Mufaddal, *Mufaddaliyyât*, thk. Ahmed Muhammed Şakir-
Abdüsselam Harun, Daru'l-Mearif, Mısır 1964.
- Dayf, Şevki, *el-Asru'l-Câhili*, Daru'l-Mearif, Mısır 1965.
- Ebû Mehasin eş-Şeybî, *Timsâlü'l- Emsâl*, nşr. Esad Zübeyn, Beyrut 1402.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ, *en-Nekâiz*, Mektebetü'l-Müsennâ,
Bağdat 1905.
- Ebû'l Fadl Ahmed b. Muhammed en-Neysabûrî (518), *Mecmeu'l-Emsâl*,
Mektebetü Dari'l-Hayat, Beyrut 1961.
- Endelûsî, Ali b. Abdurrahman b. Hüzeyl, *Hilyetü'l-Fursan ve Şuarâü'ş-
Şüc'ân*, thk. Muhammed Abdülganî Hasen, Daru'l-Mearif, Mısır
1949.
- Fayda, Mustafa, "Cahiliye", *DİA*, istanbul 1993.
- Halif, Yusuf, *Şuarâü's-Salik fi'l-Asri'l-Cahilî*, Daru'l-Mearif, Kahire
1959.
- Hemedanî, Hasan b. Ahmed b. Yakub, Sıfatu Cezireti'/-Arab, thk. M. Ali
Ekva, Riyad 1974.
- Hittî, Philph, *Tarihu'l-Arabi'l-Mutavvel*, Darü'l-Keşşaf, Beyrut 1965.
- Huseynî, Abbas, *İlmü'n-Nefsi'l-Askerî*, Matbaatü'l-İrşad, Bağdat 1969.
- Istahrî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. el-Faris, *Mesâlikü'l-
Memâlik*, Leiden, 1967.
- İbn Abdi Rabbih, Ahmed b. Muhammed, *Ikdu'l-Ferîd*, thk. Ahmed
Emin, Kahire 1946.
- İbn Haldun, Abdurrahman, (1332/1406), *Mukaddime*, Trk. Trc. Zakir
Kadiri Ugan, MEB Yay. İst. 1991.
- İbn Haldûn, *Kitabü'l-Iber ve Divanü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, Daru'l-
Kitab el-Lübnanî, Beyrut 1966.
- İbn Manzur, Cemalüddin Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem,
Lisânü'l-Arab, Daru'l-Mearif, Kahire 1979.
- İbn Raşık, Ebû Ali Hasan el-Kayravanî, (463), *el-Umde fi Mehâsini'ş-
Şi'ri ve Adabihî ve Nakdihî*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdul-

- hamid, Mektebetü't-Ticariyye, Mısır 1955.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzettin Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed eş-Şeyban el-Cezerî (Ö: 630 H.) *el-Kâmil fi't-Tarih*, Trk.Trc. Abdullah Köşe (I.Cilt), İstanbul 1989.
- İsfahânî, Ebu'l-Ferec, *Kitabü'l-Ağânî*, Darü's-Sader, Beyrut 2004.
- Kapar, M. Ali, , "Eyyamü'l-Arab", *DİA*, İst. 1995.
- Kehâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, Daru'l-İlm, b.y. 1968, II, 660
- Macid, Abdülmünım, *Tarihu's-Siyasiyyi li'd-Devleti'l-Arabiyye*, Mektebetü Encelu'l-Mısıryye, Kahire 1967.
- Nabiğa ez-Zübyânî, *Divân*, thk. Sükrü Faysal, Daru'l-Fikr, Beyrut 1968.
- Nüveyrî, Ebu'l-Abbas Şihabüddin, *Nihâyetü'l- Ereb fi Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab*, Kahire 1955.
- Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay. Ankara 2003.
- Şayıp, Ahmet, *Tarihu'n-Nekâiz fi Şi'ri'l-Arabî*, Mektebetü Nehda, Mısır ty.
- Şeyho, Levis el-Yesu'î, *Riyâdu'l-Edeb fi Merasî Şuarâi'l-Arab*, Beyrut 1892.
- Şeyho, Levis, *Şuarâü'n-Nasraniyye Kable'l-İslâm*, Beyrut 1967.
- Taberî, Ebû Cafer (ö. 307) *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Trk. Trc. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, MEB Yay. İst. 1991.
- Tarafa b. el-Abd, "Muallaka" *Yedi Askı*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2004.
- Tufeyl b. Avf el-Anevî, *Divan*, thk. Cer Niko, London 1927.
- Ubeyd el-Ebras, *Divân*, thk. Hüseyin Nassar, Mektebetü Mustafa el-Halebî, Kahire 1957.
- Yakut el-Hamevî, Şihabüddin Ebû Abdullah (626), *Mu'cemu'l-Buldân*, Mısır 1325.
- Zalat, Abdürrahim Mahmud, *Uddetü'n-Nefsiyye ve'l-Maddiyye fi Şi'ri'l-Hurubi'l-Cahilî*, Darü'l-Maarif, İskenderiye 1989.
- Zeydan, Corci, *Tarihu Adabi'l-Arabiyye*, Daru'l-Hilal, Mısır 1957.